

SKANSEN 125 FATABUREN

SKANSEN 125

FATABUREN

2016

2016

SKANSEN 125

Red. Charlotte Ahnlund Berg & Anders Carlsson

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN - Nordiska museets och Skansens årsbok - är en skatt av kulturhistoriska artiklar som har publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

NORDISKA MUSEET

SKANSEN

Fataburen 2016

Nordiska museets förlag

Box 27820

115 93 Stockholm

www.nordiskamuseet.se/förlag

www.nordiskamuseet.se/fataburen

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktörer Charlotte Ahnlund Berg och Anders Carlsson

Bildredaktör Marie Tornehave

Bildarkiv och fotograf på Skansen Marie Andersson

Bildbehandling Karolina Kristensson och Peter Segemark

Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon

Översättning Alan Crozier

Omslagets framsida Pedagoger Maja Adolphson vid Bergsmansgården. Byggnaderna där kommer från Nora bergslag i Västmanland. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

Tryck och repro Italgraf Media AB, Stockholm, 2016

ISSN 0348 971 X

ISBN 978 91 7108 584 9

Angelägna berättelser

Gestaltningar på Skansen

EWÅ KRON är kulturhandläggare på Skansen.

Det här är en berättelse om berättelser. Några av dessa berättelser kan betraktas som mer angelägna än andra men alla berättar de något om oss människor, förr och nu. De kan bidra till att vi lär oss av vad som en gång varit och hjälpa oss att se oss själva och reflektera kring angelägna frågor för att förstå hur det är *nu* och hur *då* och *nu* kan hänga ihop med *sedan*.

När vi som arbetar på Skansen utvecklar miljöer ska vi först bestämma vad vi vill *berätta*. Berättelserna styr sedan val av miljö, inredning och innehåll – ja, hela den kulturhistoriska miljön. Berättelserna lägger också en grund till kommunikationen mellan oss och våra gäster. De tas fram med hjälp av en metod: *Skansens berättarmodell*. Den här texten handlar om denna modell och om hur den uppstod.

Inspirationen till Skansens berättarmodell kommer från visionsarbetet *Agenda Kulturarv*, ett nationellt projekt initierat av Riksantikvarieämbetet. Det resulterade i en gemensam programförklaring för framtidens kulturarvsarbete som fick titeln *Människan i centrum*. Kulturarvet består av hus, föremål och arkivhandlingar men handlar också om människor och människors berättelser, sammanfattade en av deltagarna i arbetet.

◀ »Beata« och »Henric«
vid invigningen av
Boktryckarbostaden
2012. Foto: © Marie
Andersson, Skansen.

Människan och berättelsen bildar tillsammans kärnan i Skansens berättarmodell. I Skansens stadskvarter, i kanten av den äldre förindustriella staden, står till exempel *Järnhandlarens hus*, som gestaltar svenskt 1930-tal. Huset rymmer en bostad om två rum och kök med ingång från gården. Det är järnhandlarfamiljens hem. I ett kvarter inte långt därifrån ligger *Boktryckarbostaden*, ett varsamnt renoverat 1840-talshem. Denna bostad, även den med två rum och ett kök och ingång från en gård, öppnade sina dörrar i omgestaltat skick år 2012 efter att ha stått nästan orörd i 80 år.

Järnhandlarens hus och Boktryckarbostaden är exempel på hur vi lyfter fram berättelser med stöd i Skansens berättarmodell. Och det är genom dessa båda hem som vi här kommer att bekanta oss med de olika begrepp och uttryck som berättarmodellen använder.

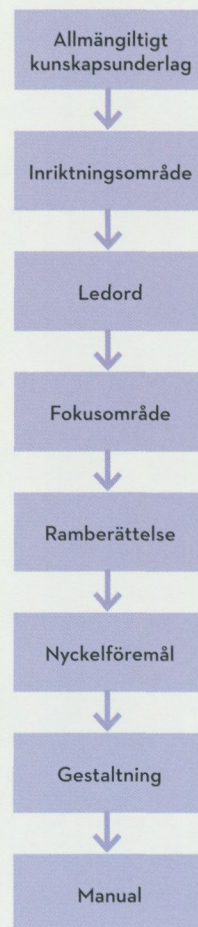
Dagens angelägenheter

Vad menar Skansen med en berättelse och hur används den? Utgångspunkten i berättarmodellen är att världen är narrativ, eller »berättande«, och att människan med berättelsens hjälp konstruerar en bild av verkligheten – en bild som används till att skapa mening och tolka världen. Berättarmodellen hjälper oss här att fokusera på frågor som vi bedömer som angelägna för både dagens och morgondagens människor och därmed också med att ta fram *angelägna berättelser*. Med dessa berättelser gestaltar vi en miljö på Skansen, en konstruerad verklighet, som kan underlätta gästernas tolkning av både historien och den egna samtiden.

Sett ur det perspektivet förvaltar vi än i dag Skansens och Nordiska museets grundare Artur Hazelius motto »Känn dig själv«. I den aktuella uppdragsbeskrivningen står det att Skansen ska bedriva folkbildning och »ge insikt om och upplevelser av Sveriges kultur- och naturhistoria i relation till samtiden och med sikte på framtiden«.

Att berätta om och fysiskt gestalta hur människan under olika betingelser och olika tider ordnat sina liv och samhällen är alltid angeläget för en kulturhistorisk institution som Skansen. I cen-

Berättarmodellen

trum för berättelsen står de människor som både var en del av och bildade förutsättning för de historiska samhällsföreteelser som Skansen önskar belysa. I mötet mellan Skansens besökare och Skansens kultur- och naturhistoriska livsmiljöer måste många dimensioner av människan och hennes livsvillkor få plats.

Friheten att välja vad vi vill berätta är stor. I Skansens berättarmodell bollar och prövar vi våra tankar och idéer. Antikvarier och pedagoger arbetar tillsammans i flera delar av processen. Vi spanar på frågor i tiden, referensgrupper säger sitt i större projekt och de pedagogiska aspekterna har en framträdande roll. Genom att ta de olika stegen i Skansens berättarmodell arbetar vi på ett strukturerat sätt fram inriktningen på de angelägna berättelserna: Vilka företeelser i tiden vill vi särskilt sätta fokus på? Vilken miljö fungerar som plats för berättelserna? I vilken tid tar berättelserna avstamp? Och inte minst: Vilka är de historiska människor (gruppen) och *karaktärer* (verkliga och fiktiva) som bär berättelserna?

Kunskapen om tiden, människorna och den fysiska miljö som omgav dem hämtar vi från många olika källor som frågelistor, dagböcker, intervjuer, litteratur och vetenskapliga arbeten. Vi ställer oss frågor som: Vad vill vi åstadkomma? Vilka angår det? Vems åsikter och värden speglas? Vilka är motiven för bevarande? Vi gör inte anspråk på att säga sanningen – en historisk analys kan aldrig vara neutral och det förgångna är borta för alltid – men vi kan skapa broar mellan nu och då som gör att våra gäster kan förnimma det förflutna på nytt.

Platsen, tiden och tidsandan

Det första steget i Skansens berättarmodell består av att ringa in en *plats*. Ska berättelsen utspela sig på landsbygden eller kanske i staden? Behöver miljön definieras eller vet vi redan att berättelserna ska fylla en bestämd natur- och kulturhistorisk miljö? Steget innefattar även att avgränsa en *historisk period*. Gäller arbetet en ny miljö behöver tidsperioden inledningsvis hållas bredare för att ringas in senare i processen. Avser arbetet en miljö på Skansen som

I Järnhandlarens hus inryms både bostad och butik. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

redan har en tidsbestämning, oftast ett decennium, kan den tiden behöva omprövas. Det viktigaste i detta skede är att sätta ord på en *tidsanda* som speglar många människors verklighet och som har varit avgörande för samhällsutvecklingen.

Skansens berättarmodell kallar detta första steg – plats, tid och tidsanda – för *inriktningsområde*. För att lyckas tar vi stöd i ett *allmängiltigt kunskapsunderlag*, ett material som ger en bred bild av en avgränsad period i historien.

För Järnhandlarens hus bestämde vi att platsen skulle vara en affärsbyggnad med bostad i en mellansvensk stad under svenskt 1930-tal. Det är en period som utmärks av ett samhälle i snabb omvandling – folkhemsbyggets tid. För att sammanfatta tidsandan valde Skansen *genombrottstid* som inriktningsområde. Boktryckar-

bostaden blev det hus som fick berätta om liberalismens framväxt under 1800-talet. Tiden bestämdes till ett 1840-tal när borgarklassen ledde de liberala frågorna kring individens frihet och en explosionsartad etablering av liberala tidningar skapade utrymme för en friare samhällsdebatt. Inriktningsområdet för Boktryckarbostaden är *liberalismens genombrott och borgerlighetens framväxt*.

Rörelser i tiden

Om inriktningsområdet tecknas med breda penseldrag är nästa steg att ur detta ringa in snävare tendenser i tiden. En sådan fokusering kallas i Skansens berättarmodell för *fokusområde*. Dessa områden ska visa vilka berättelser som ska belysas och som angår vår samtid. Fokusområdena för Järnhandlarbostaden är *medelklass*, *modernitet* och *hygien*.

Fokusområdet *medelklass* beskriver att det var under mellankrigstiden som en grundläggande ommöblering ägde rum inom klasstrukturen. Den nya socialgruppsindelningen I, II och III var ett försök att föra samman folk i nya kategorier. En framträdande grupp som kallades medelklass uppstod – en stor heterogen grupp som skulle få plats i ett folkhem för många och som sökte det gemensamma. Samtidigt var medelklassen ett med sin tid som utmärktes av *modernitet*. Moderniteten blev slagordet i det nya samhällsbygget och dess rationella och vetenskapliga principer kom att sträcka sig långt in i enskilda människors liv och vardag.

Om *modernitet* var mellankrigstidens ledord var *hygien* dess lösenord. Med hygien tycktes man mena att det orena eller störande kunde rensas undan för att i stället ge plats för det lyckliga, friska och harmoniska. Ordet kunde knytas till många beteenden och hade en vetenskaplig och god klang och mötte människan i vardagen i smått och stort, från tand- och kroppshygien till sexualhygien och samhällsplanering.

För Boktryckarbostaden valdes fokusområdena *liberalism*, *demokratisering* och *borgerskap*. Genom dem speglas framväxten av en samhällsgrupp som tar spjärn mot det gamla ståndssamhället och

driver det politiska systemet i riktning mot demokrati. Under den period som Boktryckarbostaden visar söker denna grupp ännu sin identitet och formerar sina ideal och värderingar, riter och traditioner.

Till fokusområdena lägger vi också *ledord* som har en något anorlunda funktion. Ett ledord ska fånga inriktningsområdets själva kärnvärde eller känsla och genomsyra hela konstruktionen av en miljö. Det ska helt enkelt sammanfatta inriktningsområdets identitet: vad man är eller vill vara. Begreppet saknades vid gestaltningen av Järnhandlarbostaden och Boktryckarbostaden men används vid den pågående omgestaltningen av Tottieska gården. Där är tiden satt till 1721–1830 och platsen bestämd som en högborgerlig miljö i staden med inriktningsområdet *de lärda ska bildas, de olärda upplysas*. Fokusområdena är *globalisering, nya rön* samt *sociala förskjutningar* medan *nytta, dygd* och *förnuftstro* tjänar som ledord.

Ramberättelse för människan i centrum

Efter inriktningsområdets bredare perspektiv och fokusområdets smalare avgränsning följer det steg i Skansens berättarmodell där de angelägna berättelserna ska omvandlas till en *ramberättelse*, kort sagt »en berättelse som bildar en sammanhållande 'ram' kring andra berättelser«. Själva »ramen« består av kortare biografier för de angelägna berättelsernas karaktärer, med anknytning till de fokusområden som vi väljer. En ramberättelse kan på så vis betraktas som en personifiering av den angelägna berättelsen och vi talar här om att vi *befolkar* de natur- och kulturhistoriska miljöerna.

Ramberättelsen består av ett antal huvudkaraktärer. Dessa kan vara sammansatta från flera källor eller bestå av autentiska personer. Oavsett vilket måste karaktärerna vara trovärdiga representanter för sin grupp, sin tid och för de angelägna berättelserna. En ramberättelse behöver för den skull inte vara statisk. Persongalleriet kan utökas för att skapa flexibilitet och mångfald. Med biskaraktärer kan fler berättelser tillföras, fler röster höras och det

centrala perspektivet breddas. Så skapar vi också möjlighet att framhäva viktiga detaljer eller visa andra perspektiv. En mormor i Järnhandlarbostaden kan beskriva ett Sverige före centralvärme och rinnande vatten. Attityder och värderingar kring personer med olika funktionsnedsättningar kan speglas genom en nära anhörig. Samtal om svåra ämnen kan belysas genom blicken hos en fiktiv person.

Ramberättelsen har flera funktioner. Den ska ligga till grund för den fysiska gestaltningen av en miljö, vara utgångspunkt för pedagogiskt arbete och skapa möjlighet till identifikation. Den ska också bidra till en tydlig kommunikation med Skansens gäster. I det följande bärs ramberättelserna av huvudkaraktärerna Ingeborg och Herman samt Henric och Beata. Det första paret befolkar Järnhandlarbostaden, det andra Boktryckarbostaden. Ingen av dem har funnits i verkligheten.

Medelklassparet

Det unga medelklassparet i Järnhandlarens bostad består av Herman, född 1900, och hans fem år yngre hustru Ingeborg. Paret gifte sig 1930, samma år som Herman tar över järnhandeln från den tidigare ägaren. De har två barn, en flicka som heter Birgit och en son född några år senare. De bor relativt modernt i två rum och kök med centralvärme, toalett och rinnande vatten men drömmer om en modern villa – ett typhus som de uppfattar som hygieniskt, luftigt och grönt.

Herman har gått den långa vägen. Efter den sexåriga folkskolan började han som springpojke i farbroderns järnhandel. Efter flera korrespondenskurser, Hermodsbrev och aftonskola i bokhållning avancerade han till andra och därefter till första biträde. När vi möter honom har han arvt rörelsen, vilket var vanligt på den manliga sidan av släkten. Herman uppfattas som konservativ. Han känner sig trygg i de borgerliga värderingar som han har präglats av under sin uppväxt. I järnhandeln råder en patriarkalisk ordning.

Ingeborg föddes i ett småbrukarhem. Som för många kvinnor

Familjen i Järn-
handlarbostaden
– »Herman«, »Inge-
borg« och dottern
»Birgit«. Foto:
© Marie Anders-
son, Skansen.

Bakning i Järnhandlarbostaden. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

lockade stadens möjligheter till egen inkomst och ett självständigare liv och flytten gick från en landsbygd som genomgår stora strukturomvandlingar. På 1920-talet tog Ingeborg arbete som kontorist. När hon och Herman gifte sig slutade hon yrkesarbeta. Trolovning, giftermål, havandeskap eller förlossning var vid denna tid giltiga skäl att avskeda en kvinna.

När vi möter Ingeborg är hon hemmafru och med i sin tid. Som aktiv i husmodersrörelsen och regelbunden läsare av *Husmodern* och andra damtidningar tar hon del av tidens debatt om hemmafrurollen, hygien och moderniseringen av hemarbetet. Ingeborg gör också sitt bästa för att insupa vad som förväntas av henne som maka och mor – en omställning från bonddotter till modern medelklasshustru.

Hermans och Ingeborgs olika bakgrund och mottaglighet för det nya moderna bidrar till en del slitningar inom familjen i en tid när gammalt och nytt ställs mot varandra.

Borgarparet

Under perioden 1830–1850 ökade antalet tidningar i Sverige stort. Tidningen var en ny form av offentlighet eftersom den gjorde allmänhetens åsikter hörda. Flera av de nya tidningarnas redaktörer och utgivare, ofta med erfarenhet från studenttidningar, drevs av ideella motiv; de ville förmedla kunskap och påverka samhället i en mer liberal och demokratisk riktning. En sådan akademisk redaktör samarbetade ofta med en hantverkskunnig redaktör och de delade upp arbetet mellan sig.

Tidningsutgivarparet Henric och Beata arbetar tillsammans med den nystartade tidningen *Hwad Nytt?*. De har sin redaktion i bostaden och tryckeriet ligger behändigt intill i samma hus. I hemmet finns också pigan Emilie och lärpojken Petter.

Beata föddes omkring 1820 och växte upp i ett småborgerligt hem. Hennes far var boktryckare och modern tog hand om hushållet. Beata fick sin utbildning i hemmet. Hon lärde sig läsa och skriva och undervisades i kristendomskunskap, franska och »fruntimmerskunskap». Som boktryckardotter fick Beata hjälpa fadern med skrivarbete och med praktiskt arbete i boktryckeriet.

Henric växte upp i ett bildat prästhem med tillgång till en stor boksamling. Hans far kyrkoherden fick honom att tidigt se de sociala orättvisorna i samhället och vikten av en utbildning i strävan efter ett bättre liv. Henric kom så småningom till Uppsala – ett viktigt centrum för kulturliv och intellektuell debatt – och fick där kontakt med liberalismen, som var stark i studentkretsar. Han skrev artiklar i olika studenttidningar om förbättrad fattigvård och utbildning för alla. Långt senare, som lärare och aktiv liberal, drömmer Henric om att ge ut en egen framstegsvänlig och oppositionell dagstidning.

På 1840-talet träffade Henric sin blivande fru Beata. Beata såg i Henric en utbildad man som pratade om jämlikhet och äktenskaplig frihet. Genom Beatas arv, dvs. faderns boktryckeri – hon är äldst i syskonskaran och saknar yngre bröder – och Henrics erfarenhet har de förutsättningarna för att realisera sin dröm. Men trots öm-

sesidiga motiv uppstår meningsmotsättningar när hennes småborgerliga bakgrund möter hans högborgerliga.

Nyckelföremål

Avståndet mellan berättelserna och den fysiska miljön får aldrig vara långt. Den fysiska gestaltningens uppgift är att på trovärdig grund skapa ingångar till berättelserna. När berättelserna och den fysiska miljön – föremål, textilier, inredning, växter, djur och natur – samspelar förstärker de varandra. I denna process spelar *nyckelföremålen* en stor roll.

Liksom karaktärerna stödjer och bär nyckelföremålen berättelserna och identifieras med fördel redan när vi tar fram ramberättelsen. Deras funktioner har ofta flera bottenar. Ibland är de en förutsättning för karaktärernas trovärdighet. Vad vore till exempel Henrics och Beatas levnadsteckning utan redaktionens olika föremål för en pressläggning? Nyckelföremålen kan också bidra till en fördjupning av kunskap. Exempelvis kan en kamera från 1930-talet berätta om amatörfotografins spridning och om hur kvinnor tog sig an detta medium, vidare om teknisk och konstnärlig utveckling och om fotografiets kulturhistoria.

Ett nyckelföremål äger extra tyngd om det kan spegla både inriktningsområdet och fokusområdet. Städsåpet i Järnhandlarbostaden gestaltas i det nya materialet masonit – lätt avtorkbart och därmed hygieniskt – och signalerar tillsammans med innehållet – moderna hushållsredskap som elektriskt strykjärn och dammsugare – såväl genombrottstid som hygien, modernitet och medelklass, samtidigt som det stödjer ramberättelsen om en hemmafru som lever med sin tid.

Nyckelföremål kan också vara viktiga i det pedagogiska arbetet. Genom Järnhandlarbostadens gula emaljerade elspis, med två plattor och ugn, kan ett samtal mellan pedagog och besökare effektivt ledas in på frågor om elektrifiering av städerna, om ideal och kostvanor i vardag och fest eller om att kokkärl i moderna material måste införskaffas för att fungera på elplattan. Sådana samtal kan

»Henric« och »Beata« i tryckeriet, där ännu ett nummer av *Hvad Nytt?* färdigställs.
Foto: © Marie Andersson, Skansen.

också glida från elspisen in på tidsperiodens syn på modernitet, där allt tycktes vara möjligt tack vare tekniken, trots sociala skillnader. Inköpskostnaden och elpriset under 1930-talet gjorde att elspisen inte var tillgänglig för alla och bara en knapp tredjedel av

hushållen i städerna ägde en. Ändå stod den i fokus för de husliga experternas förhoppningar om det rationella hushållsarbetet.

Nyckelföremålen har en framträdande plats i en natur- och kulturhistorisk miljö genom att de både stödjer och fördjupar berättelserna. Men de underordnar sig också en helhet. Å ena sidan är de tysta så länge ingen lyssnar till vad de har att berätta om en annan tid. Å andra sidan kan den som stannar till få höra angelägna berättelser om mänskliga behov och villkor, om byggnadskick och bostadsideal, om människans förhållande till djur och natur – för att nämna något bland mycket.

Berättarmodellen i vardagen

Arbetet med att uppföra nya natur- och kulturhistoriska miljöer är stort och omfattande. Detsamma gäller när vi ska uppdatera en äldre historisk tolkning av en miljö. Samtidigt pågår ständigt mindre justeringar, tillägg och kompletteringar i syfte att stärka miljöernas gestaltning, trovärdighet och kommunikation. Skansens berättarmodell kan, helt eller delvis, användas i både små och stora sammanhang. Som när vi anlägger en kålgård, förbereder ett takplåtsarbete i stadskvarteret eller planerar ett temaår. Eller då vi ska lägga ett donerat föremål till samlingen, bevara en lantras, sy upp en historisk dräkt eller bestämma en souvenir till museibutiken.

Det mesta kan vägas mot en berättargrund och ett perspektiv som utgår från människan. Berättarmodellen ska underlätta vårt arbete och ge stöd i de val som vi behöver göra. Fullt utvecklad är den ett arbetsredskap och en grund i vårt vardagliga arbete.

Samtidigt är den mer än en metod. Berättelser stimulerar fantasin och våra sinnen i form av bilder som fastnar i minnet. Genom berättelser blir budskap personliga, känslomässiga och engagerande. En angelägen berättelse på Skansen handlar ytterst om att beröra, så att den som tar den till sig vill återberätta den för andra. Igen och igen.